

-hals

Fsv., fvn., fda., got. *hals*, feng. *heals* < urgerm. **halsa-* (ie. **kolso-*). Denna kroppsdelbeteckning har i ortnamn fått en överförd, terrängbetecknande betydelse '(lång, trång och) smal terrängformation'.

Appellativet *hals* uppvisar i Sverige mångskiftande betydelser; (som terrängbeteckning) vanligast 'smal del av myr' (jfr sms. *myrhals*), men även 'näs', 'udde', 'smalt land som förbinder två sjöar, myrar' e.d., 'sänka mellan två berg', 'smal äga', '(smalt) sund', 'smal del av sjö' och 'smal del av vattendrag'. I Finland förekommer appellativet med betydelsen 'ed, smal landrygg' (FO). I fvn. förekommer *hals* i överförd betydelse, bl.a. som 'landrygg som liknar en hals, låg ås mellan två dalar, smalt jordstykke mellan två vatten' (NO). På Island avses ofta 'låga bergsryggar', medan *hálsur* på Färöarna avser 'smal höjdsträckning', 'försänkning mellan två bergshöjder, där den ena vanligtvis är lägre än den andra; framspringande del av höjdrygg el. klippvägg' (Ljunggren 1956 s. 145, J&M).

-hals är allmänt förekommande i ortnamn i hela Norden. På samma sätt som för appellativet *hals*, förekommer ortnamnelementet (simplex el. huvudled) *-hals* i Sverige ymnigast för att beteckna just 'smalt part av sankmark' (kanske över hälften av *hals*-namnen är av denna typ); vanligt är också 'smal (del av) äga', men även terränger som öar, vatten, uddar, näs, gruvhål o.a. kan ha namn innehållande *-hals* (Brink 1981). I Norge är elementet vanligt i ortnamn för att beteckna 'landtunga mellan två vatten eller berg', '(låg) höjd'; i önamn ofta 'långt mellanstycke mellan två berg', 'insnörning av ö' (jfr *Halsna*); även 'insnörning av fjord el. sund' (NSL). I Danmark förekommer det allmänt för att beteckna 'höjdrygg, udde, näs; insnörning i terräng, äv. vatten' (DS 3). På Island brukas *háls* i ortnamn för att beteckna 'långsträckt bergrygg'.

Ortnamnelementet *-hals* har kommit att diskuteras livligt, som en följd av att J. Sahlgren (1925) – i en skarp polemik med framförallt N. Ahnlund – med kraft förfäktat en teori som säger att ordet och ortnamnelementet endast har avsett landformationer, och således ej sund och andra vattenförträngningar. Att en sådan teori ej håller streck vid en närmare granskning av materialet, har visats av S. Brink (1981). Denne finner att ordet och ortnamnelementet i en överförd, terrängbetecknande funktion kan syfta på smala och trånga naturformationer i allmänhet (såväl på land som i vatten).

-hals tycks ha använts vid namngivning alltifrån gammal tid till idag. Mycket tidiga ex. torde vara bl.a. det avledda *Halsnøy*, ö i Hordaland (< *Halsna*), och **Hals*, avseende det smalaste partiet av Öresund, idag ingående i stadsnamnen *Helsingborg* och *Helsingør*, vidare det *hals* som ligger till grund för inbygggarbet. *hælsing(i)ar* och det härtill bildade landskapsnamnet *Hælsingland* samt †*Hals* som namn på Limfjordens östra mynning (Brink 1981). Åtskilliga namn på *-hals* avser smala terränglokaler, som, åsar, näs osv. Men även den av Sahlgren avvisade betydelsen 'förträngning i vatten' förekommer alltså på många ställen. Den ca 1,5 mil långsmala sjön *Långhalsen* i Sörm. kan ha fått sitt namn av en "hals", nämligen ett långt, smalt och nedskuret sund i sjön. Andra exempel är *Sundhalsen*, det smalaste partiet av

Göksjön i Burträsk, Västerb. och *Glohalsen*, ett långsmalt, åliknande sund på norra delen av Krokö i Västrums sn, Tjust, Små. Ortnamnselementet är levande ännu idag vid nybildning av namn, i Sverige uppenbarligen för att benämna särskilt 'myrhalsar', i Finland, framförallt i skärgårdsnamn, för att beteckna 'smal landdrygg, smal del av ö, udde' o.d. (Zilliacus 1966, 1989).

Litteratur

- Brink, Stefan. 1981. Namnet Hälsingland, *NoB* 69.
- Brink, Stefan. 1984. *Ortnamn i Hälsingland*.
- Granlund, Åke. 1956. *Studier över östnyländska ortnamn*. (SNF 44.)
- Ljunggren, Karl Gustav. 1956. Ortnamnsskicket i en färösk bondebygd (Kaldbak, Streymoy), *NoB* 44.
- Sahlgren, Jöran. 1925. Hälsingborgstraktens ortnamn. *Hälsingborgs historia* 1.
- Ståhl, Harry. 1976. *Ortnamn och ortnamnsforskning*. 2 uppl.
- Tunberg, Sven. 1937. Helsingia major. Det stora Hälsingland, *Fornvännen* 32.
- Zilliacus, Kurt. 1966. *Ortnamnen i Houtskär. En översikt av namnförrådets sammansättning*. (SNF 55.)
- Zilliacus, Kurt. 1989. *Skärgårdsnamn*. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 558.)

Stefan Brink
(1991; granskad 2004)